

РОЗДІЛ 8 ТЕОРІЯ ЛІТЕРАТУРИ

УДК 821.16.09'06-005.218

DOI <https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2020.14-2.47>

ВЗАЄМОДІЯ “AGENCY” Й “CONNECTEDNESS” ЯК ЧИННИК МІСТЕРІАЛЬНОГО ПАТТЕРНУ БРИТАНСЬКОГО ПОСТПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО РОМАНУ

THE “AGENCY” AND “CONNECTEDNESS” INTERACTION AS A FACTOR OF MYSTERIAL PATTERN OF THE BRITISH POST-POSTMODERN NOVEL

Дроздовський Д.І.,

orcid.org/0000-0002-2838-6086

кандидат філологічних наук,

науковий співробітник відділу західних та слов'янських літератур
Інституту літератури імені Т.Г. Шевченка
Національної академії наук України

У статті розвинуто теорію постпостмодерністського роману, зокрема залучено концепцію американського психолога Д. Бекена про кореляцію між фемінним (connectedness) і маскуліним (agency). Уточнено теоретичні підходи Д. Бекена в аспекті того, що у постпостмодерністському британському романі відбувається не диференціація оповіді за цими категоріями, а гібридизація, що загалом властиве постпостмодерністському світогляду.

Окреслено спектр філософських шукань, притаманних персонажам постпостмодерністських романів Великої Британії (пошук нової філософії мирного співіснування, унеможливлення негативного досвіду конфліктів і апокаліпсисів минулого, побудови добробуту для суспільства, вихід за межі фізичних законів і потреба у здобутті нових знань для глибшого усвідомлення природи людини й Всесвіту).

Підтверджено концепцію Б. Шалагінова про доцільність визначення біному «карнавал-містерія» як метажанрового феномену, який детермінує репрезентацію тематичних і проблемних комплексів у різні періоди розвитку літератури. Визначено стратегії реактуалізації містеріального первня в парадигмі британського постпостмодерністського роману, уточнено форми функціонування містеріального паттерну як жанрового чинника в постпостмодернізмі.

Наголошено, що британський постпостмодерністський роман оприявнює особливу наративну модель, у якій ключовим є мотив трагічного переживання персонажем (протагоністом або кількома персонажами) боротьби, повстання, екзистенційного переосмислення цінностей і досвіду минулого, що передбачає формування нового світовідчуття, яке реалізує настанову на ціннісні ієрархії в житті людства. У такий спосіб заперечено постмодерністську тенденцію до нівеляції ієрархічності та дезафектації: постпостмодерністські персонажі, усвідомивши помилки раціонально-технологічного поступу, прагнуть вийти на рівень еко-антропоцентного мислення (що передбачає утвердження “connectedness”) для миру й стабільності в майбутньому.

Ключові слова: постпостмодернізм, теорія Д. Бекена, “connectedness”, “agency”, сучасний британський роман, містерія, апофеоз.

In the paper, the theory of post-postmodern novel has been discussed. In particular the ideas of American psychologist D. Bakan based on the correlations between feminine (connectedness) and masculine (agency) have been spotlighted. D. Bakan's theoretical approaches have been outlined in the aspect that in the post-postmodern British novel there is no differentiation of the narrative by these categories and their hybridization is inherent in the post-postmodern outlook.

The spectrum of philosophical issues in the post-postmodern novels of Great Britain (search for a new philosophy of peaceful coexistence, preventing the negative experience of conflicts and apocalypses of the past, building a successful society, going beyond physical laws and outlining the physical laws, etc.) have been explained. B. Shalahinov's ideas on the binomial pair “carnival-mystery” as a meta-genre phenomenon that determines the representation of thematic complexes in different periods of literature has been confirmed.

The strategies for the actualization of the mysterious pattern in the paradigm of the British post-postmodern novel have been defined; the forms of functioning of the mysterious pattern as a genre factor in the post-postmodernism have been discussed.

It is emphasized that the British post-postmodern novel adopts a special narrative mode, in which the motive of tragic experience of a character (protagonist or several characters) due to the rebellion, existential rethinking of values and experiences of the past, which entails the formation of a new worldview, has an impact on the humanity. In this way, the post-modern tendency to eliminate hierarchy and disaffection is denied in the discourse of post-postmodern characters who being aware of the faults of rational technological progress seek to reach the level of eco-anthropocentric thinking (which implies connectedness) to reach new kind of coexistence between the beings.

Key words: post-postmodernism, D. Bakan's theory, connectedness, agency, contemporary British novel, mystery, apotheosis.

Постановка проблеми. Сучасний роман, який є одним із ключових жанрів, що репрезентує постпостмодерний літературний процес, оприявнює тенденцію до відходу від постмодерної карнавальності. Як зауважує І. Кропивко: «Специфіка мислення постмодерної людини якнайкраще передає поняття карнавальної свідомості, пов'язаної з карнавалізацією сучасної культури» [4, с. 96]. Крім того, на думку дослідниці, в «постмодерністських текстах усі учасники літературної гри перебувають в одному полі тексту-карнавалу.

Домінантна позиція позазнаходження автора, згідно з якою раніше формувалася авторська інтенція, що вивищувала його над текстом і читачем, у ситуації одноплосинності текстового буття (без ієрархій і чітких меж твору) стає не можливою» [4, с. 99]. «Зважаючи на те, що в постмодерністській літературі змішано всі норми й відсутні ієрархії, то принципи літературної критики порушені так само» [4, с. 101]. Водночас британський постпостмодерністський роман експлікує інтенції, що детермінують потребу спільного знаменника в поглядах різних людей, спільнот, розкиданих у різних часових періодах.

Шість наративів ключового для британського постпостмодернізму роману «Хмарний атлас» експлуатують тему рабства, прихованого колоніалізму, боротьби за владу, причому в часі ця історія розтягнута на століття. Хронотоп роману міг би бути потенційно нескінченним, проте в п'ятій історії стається перелом, який із позиції теорії літератури доцільно охарактеризувати як «трагічний апофеоз» (Б. Шалагінов [5]), що змушує персонажів уже постапокаліптичної шостої історії сформувати світоглядно-філософські підвалини для подальшого унеможливлення досвіду минулого, який призвів до планетарної трагедії.

Кристофер у «Дивному випадку з собакою вночі» М. Геддона вбачає можливість подолати соціальні конфлікти за допомогою математичних досліджень, які, на думку юнака, мали б поглибити уявлення про природу речей у світі й сформувати нову мову, позбавлену гіпертрофованої афектації, а також сформувати новий тип мислення, який унеможлиблює метафоризацію, тобто, за Кристофером, подробку реальності шляхом формування симулякрів, далеких від того, що насправді сховано в дійсності, яку описано в метафоричний спосіб. Потреба нового мислення, у якому є ієрархії, ціннісні знаннєві комплекси, логіка стає об'єктом рефлексій у постпостмодерністських британських романах.

У попередніх дослідженнях [1; 2; 3] було висловлено припущення про те, що в лоні сучас-

ного британського роману, який є об'єктом цієї розвідки, актуалізовано тенденцію до експлуатації містеріального паттерну як чинника, що детермінує логіку наративу й визначає спектр світоглядно-філософських проблем, в основі яких – трагічний апофеоз, який визначає потребу сформувати новий світогляд, зможе допомогти примирити різні спільноти. Містеріальний паттерн експлікує наявність трагічного апофеозу, який репрезентує недосконалість наявних знань і потребу в новому світорозумінні й світовідчутті персонажів, що забезпечить новий рівень порозуміння й унеможливить творення імітації-реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Ідею про домінування містерії в сучасному романі детермінують дискусії в літературознавстві, витоки якої представлено ще в праці “The duality of human existence” американського психолога Д. Бекена (D. Bakan [6]). Дослідження було опубліковано в 1966 р.

А. Марчишина в своїй нещодавній розвідці [8] реактуалізує епістемологічний потенціал теорії Д. Бекена, ключовими поняттями якої є «агентність» і «сполучуваність / зв'язковість» (“agency”, “connectedness”). Дослідниця розглядає зазначену теоретичну концепцію на матеріалі творів Енн Оклі (Ann Oakley, залучаючи також підходи інших дослідників, таких як Е. Mansfield, D. McAdams (Generativity and themes of agency and communion in adult autobiography, 1996; Continuity and change in the life story: A longitudinal study of autobiographical memories in emerging adulthood, 2006), А. Grysman. (The influence of gender and gender typicality on autobiographical memory across event types and age groups. Memory & Cognition, 2016) та ін.

“Here, the two basic concepts of agency and connectedness constitute the milestones for male or female priority in events selection and description. It continues Bakan’s theory of agency and communion where agency is meant as “personal achievement, power, and the assertion of the individual self <...> Themes of communion express desires for love, friendship and community”. The scholars consider agency as “the expression of autonomy and self-efficacy, a sense of controlling one’s life” whereas connectedness “is a sense of relatedness and valuing others”. Though agency and connectedness have acquired male-stereotyped and female-stereotyped features respectively” [8, с. 82–83].

У сучасній британській теорії літератури поняття “connectedness” має таке визначення: “Significantly, while placing emphasis on the critical state of human relations in the twenty-first century, Smith’s fiction (у розділі йдеться про аналіз рома-

ністики Елі Сміт) also emerges as strongly life-assertive and redemptive, replacing the solipsistic of contemporary living with a new kind of emphatic *connectedness* that, arguably, constitutes a clear departure from the postmodern disaffection» [9, с. 100].

Висновок про фемінні риси у творах британської письменниці Енн Оклі здійснено в результаті віднаходження таких характеристик: “The “feminine” features of the analysed novels are identified in such aspects: the events that trigger the plot development are brought about by a female character; these events arise from the female character’s connectedness (family, job, romance) and are specified by a traditionally accepted feminine approach towards their qualification and evaluation; as far as the three novels bear the signals of postmodern philosophy there are obvious transformations noticeable in female characters representation, in particular, their acquirement of agency features translated through the female activity, resoluteness, determinism implemented in both the narrative flow and lingual units” [8, с. 96].

Ця тенденція знаходить своє втілення і в постпостмодерністському романі, зокрема в «Хмарному атласі». Д. Бекен зауважує, що превалювання в художньому творі або концепту “agency”, або “connectedness” дає можливість стверджувати, що в тексті представлено в домінантному вияві або маскулінні, або фемінні цінності та орієнтири. Д. Бекен стверджує, що актуалізація у творі певних тематичних блоків дає підстави говорити, що цей текст здебільшого є маскулінним (коли йдеться, наприклад, про тему боротьби, кар’єрні протистояння) або ж фемінним (коли йдеться про захист і відстоювання прав, турботу за родину й світ).

Водночас з огляду на розвиток теоретичної думки після психологічних відкриттів 1966 р. доцільно було б припустити, що такий архетипно базовий розподіл тексту згідно з двома можливими гендерними настановами може бути типологічно зіставлений із поділом тексту за принципом представлення в ньому карнавального або містеріального жанрового паттерну. Якщо карнавальний паттерн передбачає трансформаційну динаміку, зміну ролей, гру, то містеріальний навпаки уможливує момент (*трагічного*, за Б. Шалагіновим) апофеозу, який передбачає проходження складного екзистенційного шляху персонажами, в результаті чого настає момент просвітлення, усвідомлення справжніх цінностей у житті.

Прикладом яскравого містеріально детермінованого тексту є «Божественна комедія» Данте Аліґ’єрі або ж трагедія «Король Лір» Вільяма Шекспіра. Наявність моменту трагічного апофе-

озу актуалізує в хронотопі роману мотив дороги, що передбачає здобуття нових знань, самовдосконалення, «зняття», в гегелівському розумінні. У такому разі містеріально зорієнтований художній твір доцільно зіставити з дискурсом, у центрі якого експлікація христологічного шляху, тобто трагічний шлях, на якому персонажі переживають біль і страждання, отримуючи в результаті можливість розширити своє уявлення про світ і здобуваючи нові знання, потрібні для збереження світу. Апофеоз позначає потребу в створенні простору, який більше не міститиме загрози для людства, яке пережило апокаліптичну подію.

У сучасному британському романі, в лоні якого розвинуто екологічну проблематику й представлено корпус антропоценних творів, знаходить особливе інтенсифіковане відображення зазначена проблематика [10, с. 225–238], пов’язана з попередженням людства про можливі загрози, прорахунок потенційних катастроф, їх аналіз і представлення в режимі альтернативної історії. Отже, ключовими елементами містеріального дискурсу в сучасному романі є наявність таких чинників: трагічний апофеоз, мотив шляху, мотив самопізнання й здобуття нових знань (актуалізація епістемологічної проблематики, акцент на моделях пізнання й світорозуміння), пошуки персонажами вищих сенсів, які уможливають вихід за межі однієї фізичної реальності. Водночас згаданий мотив боротьби дає підстави говорити про те, що в теорії Д. Бекена маємо приклад маскулінно зорієнтованого дискурсу, що є неточним для постпостмодерністської художньої парадигми, в якій зазначені мотиви боротьби сполучаються з мотивом пошуків мислення, що допоможе зберегти світ від самознищення.

У сучасних компендіумах із британської літератури після 2000-го р. [9; 10] актуалізовано поняття «антропогену», «антропоценної реальності» [10, с. 235–238]. Дослідники виокремлюють тематичний комплекс романів, підпорядкованих цій проблематиці. Отже, маємо корпус текстів, які візуалізують постпостмодерністський літературний процес, в яких йдеться про представлення вищих сенсів, персонажі яких прагнуть дошукатися для осмислення реальності на новому щаблі розвитку (передусім йдеться про філософський розвиток персонажів, що передбачає технологічний поступ, проте технології тепер імплементовані в систему добробуту, а не є тим інструментом, який може бути використано для знищення світу).

Йдеться про те, що постпостмодерним персонажам, наділеним класичною логікою й раціональним способом світорозуміння, замало знань

із фізики й медицини, астрономії та математики, що пояснити всю складність світу. Отже, маємо взаємопроникнення східного (наприклад, буддистського) й картезіанського (раціонального, логоцентричного) в світопочування персонажів. У такий спосіб вдається досягнути якщо не відповіді на запитання, то принаймні усвідомлення, що наразі людство не має достатніх знань, аби відповісти на питання про Бога, про зародження космосу й життя на Землі.

Завдання статті – окреслити світоглядно-філософську специфіку сучасного британського роману як явища, якому притаманна взаємодія маскулінних та фемінних інтенцій (за Д. Бекеном), реалізація трагічного апофеозу (за Б. Шалагіновим), що дає підстави говорити про цей жанровий різновид як такий, що містить містеріальний паттерн.

Виклад основного матеріалу. Містеріальність постпостмодерністського роману є одним із чинників, що відрізняє його від постмодерністського, для якого ключовим постає карнавальність. Концепт “connectedness” у теорії Д. Бекена протиставлено концепту “agency”. Водночас зауважено в інших розвідках автора [7], що поняття “connectedness” нині виконує важливу світоглядну роль. Йдеться про чинник філософської матриці художнього роману в постпостмодернізмі.

Концепт “connectedness” експлікує наявність особливого зв’язку між усіма учасниками художнього (оповідного) простору. Персонажі роману постають елементами світу-конструктора, який функціонує відповідно до уявлення про *вищий розум*, що детермінує розгортання реальності в той чи той спосіб. Таким чином, “connectedness” тепер із категорії наративної переходить у світоглядно-філософську, що позначає особливий чинник світорозуміння, властивий постпостмодерністським персонажам.

А. Марчишина наголошує на тому, що “connectedness” – це одна зі стратегій представлення персонажів у романі. Проте сьогодні цей концепт набуває дедалі виразнішого філософського представлення: йдеться про те, що він передбачає флуктуацію чуттєво-іраціонального (іраціонального) та раціонального, побудованого на знаннєвій парадигмі. Саме пізнання законів дає можливість персонажам протистояти хаосу. Водночас це виводить персонажів на ще вищий рівень розуміння дійсності, уможлиблює розмову про те, що нині навіть найгрунтовніші уявлення про природу дійсності (фізичну, біохімічну) є неповними й не дають можливості дійти сутнього розуміння таких процесів як походження життя й розуму, як те, чи має Всесвіт телеологічність.

Отже, “connectedness” не протистоїть “agency”, а відповідно до дослідницького припущення взаємодіє з цією категорією, продовжуючи постмодерністську тенденцію. В сучасному британському романі актуалізовано роль суб’єкта (персонажа), наділеного знанням і інтуїцією, який сполучає ці дві стратегії осмислення реальності для розуміння тих сенсів, які наразі можливо уявити лише в режимі конструювання гіпотез і альтернативних історій.

Теорія Д. Бекена має передусім психологічне підґрунтя: вона побудована на уявленні про ролі жінок і чоловіків у суспільстві. Так, виховання дитини – це в теорії американського психолога прерогатива фемінного, натомість кар’єрне просування, боротьба за владу – маркер маскулітного дискурсу.

Сучасний британський роман виявляє мета-жанрову природу. Так, у «Хмарному атласі» доцільно говорити про шість жанрових паттернів, які формують оповідну систему твору, наскрізною є ідея збільшення технологій, боротьба за владу, що асоціюється з маскуліним світом. У шостому наративі має місце *переосмислення всіх цінностей*, послуговуючись метафорою Ф. Ніцше. Таке переосмислення покликане забезпечити мир і стабільність, асоціюється з функцією облаштування дому, яку в традиційному суспільстві прив’язують до фемінного дискурсу.

Отже, у знаковому творі британської постміленіумної літератури – романі «Хмарний атлас» Д. Мітчелла – зображено як мотиви, властиві маскулінному, так і фемінному дискурсам. Трагічний апофеоз дає можливість *розпочати все спочатку* й вийти на інакший рівень світорозуміння, який доцільно охарактеризувати як ойкуменічний: йдеться про вияв турботи за долю людства й планети, переосмислення негативного досвіду людства в минулому, що призвів до загострення соціальної напруженості, конфліктності й подій, які завершуються поваленням влади (в Нео-Сеулі).

Г. Ментел у романі «Вовча зала» здійснює реконструкцію життєвого шляху Т. Кромвеля, конструюючи в режимі альтернативної історії його політичний шлях. У романі Т. Кромвель показаний як той, хто був відданий своїй країні, виявляючи материнську турботу, тобто прагнучи передусім злагоди й соціального комфорту, розвитку й об’єднаності людей у владі. У романі поєднано традиційний для персонажа-політика маскуліний дискурс із фемінним, якому властивий вияв турботи за інших.

Мотив трагічного апофеозу знаходить відображення в романі «Дивний випадок із собакою

вночі» М. Геддона, у якому Кристофер здійснює ревізію стосунків власних батьків, довідавшись, що його мати насправді жива й переїхала до Лондона. Хлопець із аутизмом виявляє цілковито маскулітні риси, що полягають у здатності прагматично планувати майбутнє, посилену увагу приділяти вивченню математики, щоб згодом реалізувати себе в цій науці.

Кристофер має раціонально зорієнтований розум, здатний спроектувати власне майбутнє в царині кар'єрного зростання та в родині. Водночас цей маскулітний дискурс піддано деконструкції, коли юнак розуміє, що за допомогою раціо він не здатний пояснити природи комунікації між власними батьками, не може усвідомлювати, чому батько так довго приховував листи, чому він убив пуделя Веллінгтона. Людина так і залишається для Кристофера загадкою, тим, що потребує турботи, оскільки сама по собі людина є вмістилищем сил, що борються між собою, виходячи на поверхню у вигляді конфліктів. Реальність, яка не піддається механізації, викликає жах, але водночас Кристофер відчуває любов до своїх батьків.

В особливий спосіб розподіл між маскулітними й фемінітними рисами спостерігаємо в сучасних постпостмодерністських британських романах, у яких порушено питання про міграцію персонажів, що тікають із власного етнічного дому (Африка, Пакистан) до Лондона, щоб там здобути значно краще життя. Власний простір, тобто етнічні домівки в країнах Африки чи Азії, зображено як небезпечні для персонажів, які прагнуть виїхати зі свого етнічного світу, щоб здобути гідні умови життя. Їх прагнення виїхати детерміноване не кар'єрним зростанням, не бажанням здобути кращі умови праці та вищі оплати за неї, а бажанням зберегти життя, яке не вважається найвищою цінністю в країнах, звідки походять персонажі романів "Dust" Івонн Едґ'ямбо Овуор (Yvonne Adhiambo Owuor), "The Reluctant Fundamentalist", "Exit West" Могсіна Геміда (Mohsin Hamid), "Burnt Shadows" Каміли Шемсі (Kamila Shamsie).

Висновки. Отже, постпостмодерністський британський роман експлікує тенденцію до взаємопроникнення фемінітного та маскулітного дискурсів (за теорією Д. Бекена), що є результатом наявності у творах трагічного апофеозу, який стає переломним моментом, чинником переосмислення як власного, так і планетарного життя. У такому разі не йдеться про домінування одного з двох дискурсів, їх дифузії й гібридну репрезентацію. Зазначена тенденція поглиблює теоретичну концепцію Д. Бекена.

Романи Великої Британії, написані після 2000-го р., свідчать про наявність у їх структурі апофеозу, що є результатом кризи раціональних первнів в осмисленні реальності: криза раціо пов'язана з тим, що інтелект використовують для інтенсифікації технологічного розвитку, який не є чинником добробуту й покращення життя. З'являються ті, хто маніпулюють раціональними первнями та їх використанням для досягнення блага, що в результаті призводить до соціальних катаклізмів і революції, як у романі «Хмарний атлас», де п'ята історія завершується бунтом проти владних інститутів майбутньої неоімперії, конструйованої в режимі «альтернативної історії».

Метод психоаналітичної інтерпретації художнього тексту, який пропонує Д. Бекен, засвідчує, що в основі жанрової парадигми британського постпостмодерністського роману наявний паттерн, одним із визначальних чинників якого є апофеоз, тому справедливою стає гіпотеза Б. Шалагінова про те, що в літературі, яка прийшла на зміну постмодернізму, утверджується містеріальний первень, який загострює погляд на соціальних, екологічних, політичних, економічних формах життя людини.

Британський роман дедалі виразніше критикує сконструйовану в режимі альтернативної історії реальність, поєднуючи в своєму оповідному естві фемінітне та маскулітне, що, подібно властивому метамодернізму метакзису, поєднує раціональні знання з метафізичним досвідом, закони й інтуїцію, логіку та інсайт.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дроздовський Д. Карнавал і містерія як метажанрові чинники змін літературно-історичних періодів. *Південний архів (філологічні науки)*. 2019, № 79. С. 34–38. <https://doi.org/10.32999/ksu2663-2691/2019-79-6>.
2. Дроздовський Д. Містеріальний шлях Короля Ліра в неофабулістській репрезентації Роналда Гарвуда: обрис англійського (пост)постмодернізму. *Записки з романо-германської філології*. Випуск 1(42). Одеса : КП ОМД, 2019. С. 153–160. [https://doi.org/10.18524/2307-4604.2019.1\(42\).168911](https://doi.org/10.18524/2307-4604.2019.1(42).168911).
3. Дроздовський Д. Містерія й карнавал як метаформи постпостмодерністського британського роману. *Філологічний дискурс*. 2019, № 9. С. 47–64. <https://doi.org/10.31475/fil.dys.2019.09.05>.
4. Кропивко І.В. *Українська і польська постмодерна проза (карнавал, фрагментація, фронтір)*. Київ : Видавничий дім Д. Бураго, 2019. 524 с.
5. Шалагінов Б.Б. Карнавал і містерія: роздуми про історичні долі двох метаформ європейського мистецтва. *Всесвіт*. 2011. № 3–4. С. 249–255.

6. Bakan D. *The duality of human existence: an essay on psychology and religion*. Chicago : Rand-McNally, 1966. 242 p.
7. Drozdovskiy D. Transculturation, Connectedness and “Alien” Home as an Archetypal Concept in Post-postmodern Fiction. *Modern Philology: Promising and Priority Areas for Scientific Researches*. Lviv-Toruń : Liha Press, 2020. P. 23–40. DOI <https://doi.org/10.36059/978-966-397-194-0/23-40>.
8. Marchyshyna A. Feminine World of Ann Oakley’s Novels. *Modern Philology: Promising and Priority Areas for Scientific Researches*. Lviv-Toruń :Liha Press, 2020. P. 80–98. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-194-0/80-98>.
9. *The contemporary British novel since 2000*; edited by James Acheson. Edinburgh : Edinburgh University Press, 2017. 214 p.
10. *The Routledge companion to twenty-first century literary fiction*; edited by D.O’Gorman and R. Eaglestone. London-New-York : Routledge, 2018. 474 p.